

İDEOLOJİ, İLETİŞİM, KÜLTÜR: BİR STUART HALL DEĞERLENDİRMESİ¹

Burak ÖZÇETİN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Stuart Hall'un ideoloji, iletişim ve kültür çalışmalarına katkılarının genel bir değerlendirmesini sunmaktır. Özellikle Stuart Hall'un Marksist ideoloji ve kültür kuramına katkıları üzerinde yoğunlaşan makale Hall'un formülasyonlarının araştırmacılara 'toplumsal'ın karmaşıklığını kavramak açısından son derece değerli ipuçları sunduğunu vurgulamaktadır. Onun "nihai garantilerden yoksun Marksizm"i bize ideolojik düzeyin özgüllüğünü hatırlatmakta ve "açıklamaya çalıştığımız şeyin karmaşıklığı ile başa çıkabilecek" yeterlikte bir ideoloji kuramı geliştirmemiz gerektiğinin altını çizmektedir. Hall, iktidarın, kültürün merkezi bir ögesi olduğunu ve kültürün iktidar ilişkilerinin kuruluşunda hayati önemde rol oynadığını ısrarla vurgular. Onun kültüre dinamik yaklaşımı kültürel alan hakkında özcu genellemelerden kaçınmamıza yardımcı olur.

Anahtar kelimeler: Kültürel çalışmalar, iletişim, ideoloji, anlamlandırma, hegemonya.

IDEOLOGY, COMMUNICATION, CULTURE: EVALUATION OF STUART HALL

ABSTRACT

The aim of this study is to present a general evaluation of Stuart Hall's contributions to studies of ideology, communication and culture. Focusing primarily on Stuart Hall's Marxist theory of ideology and culture, the article asserts that Hall's formulations provide the researchers with invaluable insights and clues for comprehending the complexity of the 'social.' His "Marxism without final guarantees" reminds us the specificity of the ideological level and underlines the need for developing a theory of ideology "adequate to the complexities of what we are trying to explain." Hall insists that power is a central element of culture and culture plays a pivotal role in making of power relations. His dynamic approach to culture helps us to avoid essentialist generalizations regarding the cultural field.

Keywords: Cultural studies, communication, ideology, signification, hegemony.

¹ Yazının değerlendirilme aşamasında edindiğim birbirinden değerli ve ayrıntılı hakem görüşlerinin yazının şekillenmesindeki rolü büyüktür. Kendilerine teşekkürü borç bilirim. Yazıyı benimle birlikte defalarca okumak zorunda kalan eşim Deniz'e ayrıca teşekkür ederim. Elbette ki metindeki tüm hatalar ve eksiklikler bana aittir.

* Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi

GİRİŞ

Stuart Hall gibi kültürel çalışmalar alanı açısından merkezi öneme sahip bir ismi ele almanın birçok zorluğu beraberinde getirdiği söylenebilir. Söz konusu kişinin düşünsel arka planının genişliği ve derinliği düşünüldüğünde iş daha da zorlaşmaktadır. Stuart Hall ismi kültürel çalışmalar disiplini, hatta kavramın kendisi ile özdeşleşmiş durumdadır. Bugün medya ve ideoloji ilişkisi; popüler kültür ve yüksek kültür ayrımı; etnik kimliklerin oluşumu ve ırkçılık ya da 'hegemonya' gibi can alıcı konularda yürüteceğimiz herhangi bir tartışma mutlaka Hall'un çalışmaları ile diyalog halinde bulacaktır kendini. Bu çalışma Stuart Hall'u bu kadar önemli ve özgün kılan şeyin ne olduğu sorusundan hareketle kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel amacı ise olabildiğince kapsamlı ve genel bir Hall çerçevesi sunabilmektir.

Bir Stuart Hall tartışmasının önündeki en büyük zorluk Hall'un çalışmalarının zengin artalanını kapsayabilmektir. Hall'un yolculuğu Karl Marx'ın *Kapital*'inden Antonio Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'ne, Althusser'in *Lenin ve Felsefe*'sinden Voloshinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ne, E.P. Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'ndan Raymond Williams'ın *Marksizm ve Edebiyat*'na ve Ernesto Laclau'nun *İdeoloji ve Politika*'sına uzanır. Hall bahsi geçen figürlere uğrarken hepsinden faydalı bir şeyler 'alma' niyetinde değildir. Bir başka deyişle, Hall külliyatı, düşünsel bir yamalı bohça olmanın ötesinde siyasal kaygılar da taşıyan bir bütünlük arz etmektedir. Bahsi geçen isimler arasında özellikle bir tanesini çekip çıkarmak gerekirse, aşağıda göreceğimiz üzere, bu kuşkusuz Antonio Gramsci olacaktır. Gramsci'nin hegemonya ve ideoloji kavramsallaşturmalarından derinden etkilenen Hall bu temel üzerine kendi özgün çerçevesini inşa edecektir.

1932 yılında Jamaika'da dünyaya gelen Stuart Hall 1951 yılında Oxford Üniversitesi'nde eğitimini sürdürmek üzere İngiltere'ye gelmiştir. Hall'un Yeni Sol ile tanışması 1950'li yılların ikinci yarısına rastlayacaktır (Procter 2004: 6). Hall, E. P. Thompson ve Raymond Williams gibi önemli kuramcılarının içinde bulunduğu ekiple birlikte 1960 yılında *New Left Review* dergisini çıkarmaya başlar ve derginin ilk editörü olur. Editörlük görevini kısa bir süre sonra Perry Anderson'a devreden Hall, kültürel çalışmalar disiplininin kurucularından sayılan Richard Hoggart'ın daveti ile Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nde çalışmaya başlamıştır. 1968-1979 yılları arasında merkezin yöneticisi olan Hall, özellikle merkez bünyesindeki Medya Grubu ile birlikte önemli projelerin içerisinde yer alır. 1979 yılında The Open University'de profesör olan Hall, emekli olacağı 1997 yılına kadar çalışmalarını burada sürdürmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde Hall'un ideoloji kuramına yaptığı katkılar Hall'un kuramsal olarak beslendiği kaynaklar ile birlikte ele alınacaktır. Hall'un kültürel çalışmalar ve popüler kültür üzerine çalışmalarının ideoloji ve hege-

monyaya kavramlarından ayrı ele alınamayacağı düşünüldüğünde bu bölümün önemi ortaya çıkacaktır. Az önce de belirttiğim üzere, Stuart Hall çerçevesinde yürütülecek bir tartışma Hall'un eleştirel bir alışveriş içerisinde olduğu figürleri de hesaba katmak durumunda kalacaktır. Bu bölümde Gramsci, Althusser ve Voloshinov gibi düşünürlerin Hall külliyatı açısından taşıdığı önem ele alınacaktır. Ernesto Laclau ve Stuart Hall'un çalışmaları arasındaki akrabalık da ayrıca vurgulanacaktır. Not etmekte fayda var, bu çaba zorunlu olarak değinilecek kişi ve temaların kısmi bir okumaya tabi tutulması anlamına gelecektir. Zira hedeflenen, tüketici bir ideoloji tartışması sunmaya kalkışmaktan çok Hall'un kuramsal çerçevesinin sacayaklarını ortaya koyabilmektir.

İkinci bölümde ise Stuart Hall'un iletişim çalışmaları ve kültürel çalışmalar alanları içerisindeki yeri tartışılacaktır. Hall iletişim üzerine tartışmalarında medya, iktidar ve ideoloji arasındaki karmaşık bağlar üzerine yoğunlaşmış; toplumsal iktidar ilişkilerinin kuruluşunda ve yeniden üretiminde medyanın oynadığı kurucu role odaklanmıştır. Kültürel çalışmalar alanında uzun yıllar boyunca alana hâkim olmuş ikili karşıtlıkların aşılması gerekliliği Hall'un önemli vurgularından biridir. Hall'un çalışmalarının ana amacı 'kültür' kavramını toplumsal iktidar ilişkileri bağlamına oturtmaktır. Bu uğraş kültürel ve ideolojik formlar hakkındaki donuk ve özcü kategorileri bir kenara bırakmayı, bunun yerine tarihsel ve dinamik bir araştırma gündemini yerleştirmeyi amaçlamaktadır.

1. ANLAM, ANLAMLANDIRMA VE İDEOLOJİ

Yirminci yüzyıl ideoloji, dilbilim ve göstergebilim çalışmaları açısından son derece önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Uzunca bir süre ideoloji bir 'doğruluk-yanlışlık' ve 'bilme-yanlış bilme' meselesi olarak görülmüştü. Aydınlanma düşüncesinde, özellikle de Aydınlanmanın din eleştirisinde 'ideolojik düşünce' bilimsel bilginin karşıtı olarak ele alınmaktaydı. Dinsel düşüncenin toplumsal ve siyasal alandan kovulması gerektiğini vurgulayan Aydınlanma filozofları ideolojiyi "din adamları tarafından halka karşı düzenlenen ve üstesinden ancak eğitimle gelinebilecek bir komplö" olarak değerlendirmekteydiler (Larrain, 1979: 24). Bu iddiaya göre eğitim ve bilim ideolojinin karşısında konumlandırılıyordu. Bilimsel faaliyet ise ancak bilgi ve bilgi nesnesi, gözlemci ile gözlemlenen arasında net bir mesafe koyabilmekle mümkündü. İdeoloji, ortadan kaldırılması gereken bir musibet olarak ele alınmaktaydı. İdeolojik etkinin ortadan kaldırılması, çarpıtma ve gerçeğin tahrifatının son bulması demektir.

Karl Marx'ın eserlerinde ideoloji kavramının sistemli bir şekilde ele alınmadığı, kavramın farklı eserlerde ve bağlamlarda farklı kullanımlarının olduğu birçok kez vurgulanmıştır. İşür'e göre (1997: 11) "Marx'ın ideoloji kuramına katkısı, düşünce ve bilincin oluşumu üzerindeki tartışmaları insan psikolojisi üzerindeki tartışmalardan toplumsal gelişmenin dinamikleri üzerine kaydırmasıdır." *Alman İdeolojisi*'nde 'ideoloji' hem maddi gerçekliğin baş aşağı, tersine

dönmüş hali (*camera obscura* metaforu) hem de maddi gerçekliğin bir “yansı ve yankı”sı olarak ele alınmaktadır (Marx ve Engels 1992: 42-43). Başka bir yerde Marx (2005: 28) ideolojiyi, önemli tartışmaları beraberinde getiren “altyapı-üstyapı” metaforu ile ele alır:

“Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile —ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir—, hukuki, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir.”

İdeolojinin bu topografik yorumu altyapı ve üstyapının tam olarak ne anlama geldiği; ‘üretici güçler’ ve ‘üretim ilişkileri’ kavramlarından ne anlaşılması gerektiği (Sayer 1997: xii; Cohen 2000); altyapı ile üstyapı arasında sorunsuz bir çizgi çekilip çekilemeyeceği (bkz. Garnham 1990: 23-27) ve iki düzey arasındaki ilişkinin nasıl kurgulanması gerektiği (Williams 2005: 31-50) hakkında birçok tartışmanın doğmasına yol açtı.

Marx *Kapital*'de (1993) ‘Metalarn Fetişizmi ve Bunun Sırrı’ adlı alt bölümde ise ideolojiyi “*praxis* kavramının kuramsal açılımı çerçevesinde ele almaktadır” (İşür 1997: 17). Burada söz konusu olan gerçekliğin yanlış aksettirilmesi ya da yansması değil, gerçekliğin kendisindeki çarpıklığın zihinlerde yarattığı zorunlu yansımadır. “Demek ki,” der Marx (1997: 82), “metanın gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalanmış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarında bir ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir.” Metalardaki bu fetişizmin kökeni ise, “bunları üreten emeğin özel toplumsal niteliğindedir” (Marx 1997: 83).

Larrain (1979), Marx’ın ideoloji kavrayışının hem Aydınlanmacı ve ampirist gelenek içinde yer aldığını hem de bu gelenekleri aşan bir niteliğe sahip olduğunu vurgular. Marx’ın ve klasik Marksizmin ideoloji kavrayış(lar)ının en önde gelen sorununun ise ekonomizm olduğu söylenebilir. Chantal Mouffe ekonomistik ideoloji sorunsalının birbirleri ile yakından alakalı iki yönü olduğunu belirtir:

- i. ilki yapı ile üstyapı arasında nedensel bir bağ görür ve üstyapıyı ekonomik yapının mekanik yansıması olarak ele alır. Bu, ideolojik üstyapının tarihsel süreçte hiçbir rolü olmayan gölge-olgular (*epiphenomena*) olarak ele alınmasına yol açar.
- ii. ikinci nokta ise üstyapıların oynadığı rol ile değil, üstyapının doğası ile ilgilidir ve burada üstyapı öznelerin üretim ilişkileri içerisindeki konumuna göre belirlenir (Mouffe 1979: 169).

Stuart Hall'un "garantileri olmayan bir Marksizm" (1996) önerisi Mouffe tarafından altı çizilen bu sorunları aşma gayreti olarak okunabilir. Hall, ideolojiyi ekonomik altyapının çarpıtılmış bir yansıması olarak gören ve sınıflarla ideolojiler arasında zorunlu tekabüliyet ilişkisi arayan görüşe karşı, ideolojinin karmaşık ve kararsız doğasının altını çizer. Hall ideolojiden ne anladığını şu sözlerle belirtir:

"İdeolojiden kastım farklı sınıflar ve toplumsal grupların toplumun işleyişini anlamlandırmalarını, tanımlamalarını, çözmelerini ve anlaşılır kılmalarını sağlayan zihinsel çerçevelerdir –bunlar diller, kavramlar, kategoriler, zihinsel tasvir ve temsil sistemleridir" (Hall, 1996: 26).

Olumsuz ve indirgemeci ideoloji kavrayışına doğrudan bir karşı çıkış arz eden Hall'un çerçevesi *ideolojiyi toplumu ve toplumsal süreçleri inşa eden bir olgu olarak ele alır*. Az sonra göreceğimiz gibi, bu yaklaşımın izlerini Hall'un iletişim çalışmaları ve kültürel çalışmalar alanlarında yaptığı katkılarda da izlemek mümkündür. Hall için ideoloji sorunu aynı zamanda farklı fikirlerin nasıl olup da kitleler tarafından benimsendiği ve böylelikle 'maddi güçler' haline geldikleri sorusu ile de ilgilidir. Bu durumda, Hall'a göre, alelade bir ideoloji kuramına değil, açıklamaya çalıştığımız olguların karmaşıklığını gözetten bir ideoloji kavrayışına ihtiyacımız vardır. Bu türden bir ideoloji kuramını Marx ve Engels'in çalışmalarında bulmak da pek mümkün değildir (Hall, 1996: 27).

Jorge Larrain Stuart Hall'un ideoloji anlayışını incelediği makalesinde (1996: 47-48) özellikle üç ismin Hall üzerindeki önemli etkisini not eder: Antonio Gramsci, Louis Althusser ve Ernesto Laclau. Stuart Hall'un bu üçlüyle birlikte ideoloji kuramına yaptığı katkılar şu şekilde sıralanabilir:

- 1. Olumsuz ideoloji kuramına karşı çıkış:** Hall'a göre ideoloji bir yanlış aksettirme, çarpıtma ya da yanlış bilinç meselesi olarak ele alınamaz. Antonio Gramsci ve Louis Althusser bu meseleyi verimli bir şekilde tartışmışlardır. Özellikle Gramsci'nin 'hegemonya' analizi bu türden bir ideoloji kavramının toplumsal ilişkilerin karmaşık doğasını ve ideolojinin kurucu/yapıcı rolünü kavramakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Stuart Hall da gerek kültürel çalışmalar alanı söz konusu olduğunda, gerekse ortaya koyduğu özgün siyasal analizde bu Gramscici izleği takip eder.

2. **İdeolojilerin maddiliği:** İdeolojiyi sadece düşünsel ya da bilişsel şemalara indirgemek ideolojilerin kurumlarda ve maddi pratiklerde somutlandığı gerçeğini görmemizi engeller. Özellikle Althusser'in ideolojinin maddiliğine yaptığı vurgu bu noktada önemlidir.
3. **Özne ve ideoloji:** İdeoloji sadece öznenin ne 'düşüneceğini' ya da 'nasıl davranacağını' belirleyen bir etken olmanın ötesinde 'özne'den bahsedebilmenin önkoşuludur. Ya da Althusser'in deyiimi ile "ideoloji bireyleri özne olarak adlandırır." Althusser'in adlandırma ya da çağırma çerçevesi Ernesto Laclau'nun erken dönem çalışmalarında ve Stuart Hall'un siyasal ve kültürel analizlerinde bir adım öteye taşınmıştır.
4. **İdeolojiler ve sınıflar:** Sınıflarla ideolojiler arasındaki ilişki kendiliğinden gerçekleşen içsel ve zorunlu bir ilişki değil, bir eklemleme ilişkisidir.

Stuart Hall ideolojiyi yanlış bilinç olarak ele alan yaklaşımın savunucularına şu soruyu sorar: nasıl oluyor da kitleler ideolojik manipülasyon ve çarpıtılmaya yenik düşmüşken küçük bir 'bilen' azınlık bütün bu olup bitenlerden kendini sıyrabilmektedir? İdeolojiyi bir 'doğru' ve 'yanlış' meselesi olarak ele alan bu yaklaşımın temel yanılgısı ideoloji dışı bir 'Arşimet noktası'nın var olduğunu ve sadece küçük bir siyasal/entelektüel azınlığın (seçkinler?) bu noktadan gerçeğin bilgisine ulaşabileceğini varsaymasıdır. Buna göre kitleler muhakeme yetisinden yoksun 'ideolojik ahmaklar' olarak tahayyül edilir (Hall 1996: 32). Hall'a göre bu olumsuz tahayyülün siyasal sonuçları, Thatcher karşısındaki yenilgisi sonrasında İngiltere solunun kendini içinde bulduğu bunalımda açıkça görülmektedir (Hall 1988a ve 1988b).

Althusser, ideoloji çalışmaları açısından büyük bir öneme sahip "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" adlı kısa ama bir o kadar da önemli makalesinde ideolojinin "bireylerin gerçek (*real*) var oluş koşullarıyla aralarındaki hayali/imesel (*imaginary*) ilişkilerinin temsili" olduğunu vurgular (2001: 109). Burada kastedilen, ideolojide insanların gerçek var oluş koşullarının, gerçek dünyalarının temsil edilmediği, temsil edilenin **bu var oluş koşulları ile kurulan ilişki** olduğudur. Cümlede 'gerçek' ve 'hayali/imesel', rastgele kullanılan kavramlar değildir. Bu pasajda aslen (Jacques Lacan'a ait bir kategori olan) 'gerçek'le çıplak ve dolaysız bir temasın imkânsızlığını, gerçeği çevrelemeye ve anlamlandırmaya yönelik her çabanın mutlaka ve mutlaka 'imesel' ve 'simgesel' alanda yer alabileceğini söyleyen Lacan'a ve Lacancı psikanalize bir gönderme söz konusudur. Bu çevreleme çabası zorunlu olarak başarısızlığa mahkûmdur. Bu çerçevede, Althusser'e göre ideolojiden kaçış yoktur; belirli bir yarı, belirli bir çatlak ve bir tür bir **yanlış tanıma** insanlık durumunun ayrılmaz bir parçasıdır. İdeolojinin bir sonu olabileceği iddiasının bizzat kendisi ideolojiktir. Mesele, Žižek'in (1989: 1) ifadesi ile "ideolojik yanlış-tanıma olarak özne etkisini yaratan yapısal mekanizmanın maskesini düşürmek değildir;

fakat aynı zamanda bu yanlış-tanımanın kaçınılmaz olduğunu tümüyle kabul etmek zorunda” oluşumuzdur.

“İdeoloji bireyleri özneler olarak çağırır.” Althusser’in (2001: 115) bu v-ciz ve güçlü önermesi ideoloji çalışmaları açısından son derece önemli bir dönüm noktasına işaret eder. Hem Stuart Hall hem de Ernesto Laclau çalışmalarında bu çağırma/adlandırma mekanizmasını sorgulayacak ve geliştireceklerdir. Bireyin kendini belirli bir ‘özne’ olarak tanıması; ideolojinin ‘seslenişine’ cevap vermesi, dönüp bakması ve bütün bunların ‘doğal’, ‘apaçık’ ve ‘aşıkâr’ süreçler olarak görülmesi bahsi geçen mekanizmayı özetler. Lakin Hall ve Laclau, Althusser’in çerçevesini işlevselci olduğu ve ideolojik mücadele fikrine alan bırakmadığı gerekçesi ile eleştirirler (Hall, 1996: 30; Laclau, 1985: 108-109). Gerçekten de Althusser’in çerçevesinde muhalif ya da alternatif ideolojilerin adlandırma mücadelesine nasıl dâhil oldukları ya da olabilecekleri sorusu pek de yer bulamamıştır. Althusser yapının ve yapının taşıyıcısı olarak öznelerin yeniden üretimi ile fazlasıyla meşgul iken, yapının nasıl dönüştürülebileceği ya da yerinden edilebileceği meselesine değinmemiştir. Laclau bu sorunu aşma yönündeki önemli bir adımı *İdeoloji ve Politika*’daki şu önemli pasajda atar:

“sınıf mücadelesi, ideoloji arenasına öyle bir şekilde girer ki; sistemin yeniden üretimine yönelik hâkim sınıf ideolojileriyle, kendi devrimci dönüşümlerine doğru yönelen ezilen kesimlerin ideolojilerini bir arada buluruz” (1985: 109).

Bu, Althusserci adlandırma mekanizmasının sadece egemen ideoloji için değil, egemen ideolojiye alternatif ideolojiler için de işlediği anlamına gelir. Bu şekilde ideolojik adlandırma ve çağırma mekanizması sınıflar arasında süre giden siyasal ve ideolojik mücadelenin unsurları olarak ele alınacaktır. Bu katkı Hall’un ileriki yıllarda kimliklerin oluşumu üzerine, özellikle yapısalcılık sonrası literatürden beslenen çalışmaları için önemli bir başlangıç noktası olarak ele alınabilir.

Althusser’in ideoloji kuramına yaptığı en büyük katkılardan birinin ideolojiyi, dili de içerisine alan anlamlandırma ve özneleşme² pratikleri ile birlikte ele alma inceliği olduğunu söyleyebiliriz. Hall’un ifadesi ile: “Althusser’le birlikte dilsel ve söylemsel bir ideoloji kuramının kapıları açılmıştır” (1996: 41). Anlam “bundan böyle ‘şeylerin nasıl olduğu’na değil de; şeylerin nasıl anlamlandırıldığına bağlıdır” (Hall 1999a: 107). Althusser’in yapısalcı Marksizmi ve bir bütün olarak yapısalcılığın bize söylediği şey, Lacan’ın ifadesi ile, “anlamı ayakta tutan şeyin diğer anlamlara yaptığı göndermeden başka bir şey olmadığıdır.” (Coward ve Ellis, 1977: 33). Hall (1999a: 107) buradan hareketle anlamın oluşumu ile ilgili şu önemli sonuca ulaştığımızı söyler:

² Althusser’in ‘özne’sinin sorunları birçok yerde ele alınmıştır (Smith, 1989; Coward ve Ellis, 1977; Žižek, 1989 ve Butler, 1995). Özellikle Lacan ve Lacancı psikanaliz Althusserci ‘özne’nin kısıtlılıklarını aşmak için bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Stuart Hall’un *Screen* ve *Screen Education* dergileri çevresinde toplanan Lacancı gruba birçok nedenden ötürü mesafeli yaklaşığını kaydetmek gerekir. Hall’un bu konudaki eleştirel değerlendirmeleri için bkz. Hall, 2005c.

“Bu durumda anlamı belirleyen gerçekliğin yapısı değildi; anlam bir toplumsal pratik süresince anlamlandırma işinin başarılı olarak icra edilmesi koşulu-na bağlıydı... Anlamlandırma işi ‘belirli’ bir emeği içerdiğinden, olumsal koşullara maruzdu... Anlamlandırmanın sonuçları verili bir gerçeklikten hareketle tamamen öngörülebilir bir nitelik taşıymıyordu ya da bu gerçeklik tarafından zorunluluk gereği belirlenmiyordu.”

Saussure’un dili bir ‘farklılıklar sistemi’ olarak gören yapısalcı dilbilimi nesne ile nesneye verilen ad arasındaki ‘doğal’ olduğu varsayılan bağlantıyı sorunsallaştırmaktaydı. Gösteren ve gösterilen arasındaki anlamsal sabitlik keyfiydi ve ancak dil denen yapısal bütünlük içerisinde anlamlıydı (Saussure, 2007: 67). Yapısalcı dilbilimin sınırlılıklarını sorgulayan ve dil ile siyasal ve toplumsal mücadele arasındaki dinamik ilişkiyi ele alan Voloşinov’un *Marksizm ve Dil Felsefesi* adlı 1929 tarihli çalışmasının gerek ideoloji çalışmalarına gerekse Hall’un çerçevesine önemli katkıları olmuştur. “Göstergede yaratılan varlık,” der Voloşinov,

“yalnızca yansıtılmakla kalmaz, kırılır da. Varlıkta yaşanan bu kırılma ideolojik göstergede nasıl belirlenmektedir? Bunu belirleyen şey farklı yönelimlere sahip toplumsal çıkarların bir ve tek gösterge topluluğu içerisinde kesişmeleridir... Sınıf gösterge topluluğu ile çakışmaz... Buna göre farklı sınıflar aynı dili kullanacaklardır. Bunun sonucunda ise her ideolojik göstergede farklı yönelimlere sahip vurgular birbirinin üzerine binecektir. Gösterge sınıf mücadelesinin alanı haline gelir” (1986: 23).

Stuart Hall’a göre böylelikle gösterenle gösterilen arasındaki anlık ve keyfi sabitlik olarak anlamın kuruluşundan, bu sürecin toplumsal ve siyasal karakterine vurguya geçmiş oluruz. Pasaj hem anlamlandırma süreçlerinde toplumsal grupların ve sınıfların oynadığı rol, hem de ideolojik göstergelerle sınıflar arasındaki ilişki hakkında önemli ipuçları barındırır. Anlamın metinlerarası ve çok vurgulu (*multiaccentual*) kuruluşunun karşısında, toplumsal sınıfların göstergeyi tek vurgulu hale getirmek için giriştikleri bir mücadeledir söz konusu olan.

“Kimileyin dilde sınıf mücadelesi iki farklı terim arasında ortaya çıktı: Sözgelimi, ‘göçmen’ terimi yerine ‘siyah’ terimini koyma mücadelesi. Ama, sık sık olan şey, mücadelenin *aynı* terimin farklı biçimlerde vurgulanması üzerinden ilerlemesiydi: örneğin aşağılayıcı anlamda kullanılan ‘siyah’ teriminin değer kazanmış ‘Siyah’ (‘Siyah Güzeldir’ deyişinde olduğu gibi) haline gelmesi gibi.” (Hall, 1999a: 110).

Bu mücadelenin ‘demokrasi’, ‘eşitlik’ ve ‘adalet’ gibi temel siyasal kavramlar üzerinde şiddetli bir şekilde sürdüğünü not etmek Hall’un anlatmak istediğini daha iyi kavramamızı sağlar. Voloşinov yukarıdaki pasajda “sınıf gösterge topluluğu ile çakışmaz” derken sınıflarla ideolojiler arasında zorunlu (ve önceden belirlenmiş) bir tekabülîyet ilişkisinin olmadığını vurgulamaktadır. Hall’a göre “bu yaklaşım, ideolojik mücadele zeminleri ve ideolojik dönüşüm süreçleri gibi kavramları, sabitlenmiş ideolojik anlamlar ve sınıflara atfedilmiş ideolojiler anlayışının yerine koyar.” (1996: 41). Bu vurgu en olgun ifadelerinin-

den birini ise Ernesto Laclau'nun *İdeoloji ve Politika* adlı çalışmasında bulacaktır. "Sınıflar," der Laclau "ideolojik ve politik düzeyde, bir indirgeme süreci değil bir ekmeleme süreci içinde var olurlar" (1985: 175). Buna milliyetçiliği örnek olarak gösterir. "Bu feodal mi, burjuva mı yoksa proleter bir ideoloji midir?" Kendi içinde düşünüldüğünde herhangi bir sınıf çağrışımı olmayan 'milliyetçilik', anlamını diğer ideolojik öğelere eklenmesi ile kazanır (1985: 174).

Colin Sparks'a göre (1989: 86) Laclau ve Hall, ekmeleme vurgusu ile "toplumsal sınıflar ile zihinsel hayat" arasında bir ilişki ortaya koyma çabasının "nafile, hatta zararlı" olduğunu iddia etmektedir. Sparks, Hall'un bu ve benzeri kaymalarla gitgide Marksist problematikten uzaklaştığını ve ekonomi ve politika gibi kavramları marjinalize ettiğini iddia eder. Burada ayrıntılı bir tartışma yürütmek mümkün olmasa da Sparks'ın –genelde yapıldığı üzere³– Laclau ve Hall'un sınıf/ideoloji çerçevesini kısmi ve haksız bir okumaya tabi tuttuğunu belirtmek gerekir. Kanımca Laclau ve Hall'un amacı sınıflarla ideolojiler arasında "herhangi" bir "ilişki" kurmanın "nafile ve zararlı" olduğunu belirtmek değil, bu "ilişki"nin nasıl ele alınması gerektiği ile ilgili bir tartışma yürütmektir. 'Ekmeleme' bir ilişkisizlik-alakasızlık önermez, ilişkilendirmenin 'nasıl'ına yoğunlaşır:

"'Ekmeleme' teriminden kastım bir hayat kanunu ya da hayatın gerçeği olarak her durumda zorunlu bir şekilde verili olmayan, fakat ortaya çıkması için özgül var oluş koşulları gerektiren, pozitif olarak özel süreçlerce sürdürülmesi gereken, "ebedi" olmayan ve sürekli yenilenmek isteyen, kimi durumlarda ortadan kalkabilen ya da aşağıya edilebilen, eski bağları çözen ve yerine yeni bağlantıların –yeniden-ekmelemelerin– ortaya çıkmasına yol açan bir rabita ya da bağlantıdır" (Hall 1985: 113).

Sparks sadece ekmeleme ilkesini sorunlu bulmaz, aynı zamanda "ideolojinin bireyleri ya da toplumsal grupları 'öznel' olarak kurduğunu" kabul etmemiz halinde ideolojinin dışında toplumsal gruplardan söz etmenin mümkün olup olmayacağını da sorar. Sparks'a (1992: 34) göre "herhangi bir grubun işgal edeceği 'özne konumu' doğrudan ideolojinin doğası ile belirlenecektir." Genel olarak söylem kuramına yöneltilebilecek bu eleştiri aslında önemli bir noktanın altını çizmektedir: ideoloji ve söylemin toplumsal gerçekliğin kuruluşundaki rolü. Burada vurgulanması gereken nokta, Hall'un da içinde yer aldığı Althusserci ve Althusser sonrası geleneğin ideoloji dışı 'maddi gerçekliği' reddeden, idealist bir konumu savunmadıklarıdır. Kanımca bahsi geçen, her türlü anlamlandırma ve adlandırma faaliyetinin ideoloji içinde ve ideoloji dolayısıyla gerçekleşen bir mücadeleyi içerdiği.

Yukarıdaki tüm tartışmalar yirminci yüzyılın kayda değer bir bölümünde son derece etkili olan yapısalcı ve yapısalcılık sonrası yaklaşımların getirdiği

³ Norman Geras'ın (1987, 1988) Laclau ve Mouffe eleştirisi buna örnek olarak gösterilebilir. İkisinin cevabı için (Laclau ve Mouffe 1987 ve Laclau 1990).

yeniliklerin izlerini taşır. Saussure'ün dilbilim, Levi-Strauss'un antropoloji ve Barthes'in göstergebilim alanında yaptıkları devrimci katkılar; Althusser'in yapısalcı sorunsal ve temaları Marksizm içerisine yedirme çabası... Bütün bunlar Stuart Hall'un çalışmalarında, kendisinin de teslim ettiği muazzam bir etkiye bulunmuşlardır. Stuart Hall'u bu kadar özgün ve verimli kılan ise tüm bu çerçeveyi Gramscici bir çerçeve içerisinde ele almasıdır. Adlandırma ve çağırma mekanizması ve gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin nasıl sabitleneceği sorusu etrafında süre giden toplumsal mücadele ancak ve ancak Gramscici 'hegemonya' analizinin devreye sokulması ile yeterli bir ideoloji ve politika eleştirisi sunmamıza yardımcı olacaktır (Erdoğan 1993). "Gramsci ve Biz" adlı makalesinde Gramsci'ye nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda Hall'un (1988a: 161) sözlerine kulak verelim:

"Hiçbir şekilde Gramsci'nin şu anki sorularımıza 'cevaplarının olduğu' ya da 'dertlerimizin devasını elinde tuttuğu' gibi bir iddiam yoktur. Ben, sorunlarımızı Gramscici bir şekilde 'düşünmemiz' gerektiğine inanıyorum –ki bu farklı bir şeydir. Gramsci'ye (uzunca yıllar Marx' yaptığımız gibi) bize doğru zamanda rahatlatıcı ve yerinde alıntıyı sağlayacak bir Eski Ahit peygamberi muamelesi yapmamalıyız. Bu 'Sardinyalıyı' kendi özgül ve benzersiz koşullarından koparıp ondan problemlerimizi bizim için çözmesini isteyemeyiz."

Stuart Hall İngiltere'de solun yenilgisi ve Yeni Sağ ideolojinin toplumsal dönüşüm projesini incelerken yukarıdaki izleği takip etmeye çalışır. Hall'a göre Yeni Sağ projenin temeli 1970'ler İngilteresini karakterize eden bir dizi bunaltıma (ekonomik, politik, ideolojik) verilen tepkide aranmalıdır (1988a ve 1988b). Hall'a göre Thatcher'ın iktidara yürüyüşü sadece dar anlamıyla iktidar ya da hükümet değişikliği anlamına gelmemektedir; söz konusu olan organik bir krizin ardından yeni bir tarihsel blok oluşturma girişimidir.

"Thatcherizmin misyonu neoliberal, serbest-pazarıcı, sahiplenici-bireyci özgün bir alternatif ideolojik blok yaratmaktır... Bu dar bir ekonomik çerçevede ele alınmadı. Amaç eski değerlere –gelenek, İngilizlik, saygınlık, pederşahilik, aile ve millet felsefeleri– dönmek suretiyle toplumsal yaşamı tümüyle yeniden inşa etmektir" (Hall 1988b: 39).

Görülüyor ki bu sadece ekonomik ya da siyasal alanlarda yaşanan bir dönüşümü değil, 'ortakduyu' üzerinde süre giden bir mücadeleyi içermektedir. Hall'un da sürekli alıntılıdığı bir pasajda Gramsci (1971: 324) ortakduyuyu şu şekilde tasvir eder: "(ortakduyu)... alışılmamış bir karmaşıklıktadır; Taş Devrinden öğeler, daha ileri bir bilimden ilkeler, yerel düzeyde tarihin tüm geçmiş evrelerinden önyargılar ve dünyada insan ırkının tümü için söz konusu olacak gelecekteki bir felsefeden sezgiler içerir."

Ortakduyuyu bu kadar karmaşık ve anlaşılması güç kılan şey de bu parçalı ve epizodik yapısıdır. Gramsci'ye göre tabi grupların bilinçleri tipik olarak dengesiz ve yarılmıştır. "Bu tür ideolojilerde çatışan iki dünya kavrayışı yan yana bulunur; biri yönetenlerin 'resmi' kavramlarından türetilmiştir, diğeri ise

baskı altındaki insanların toplumsal gerçeklikle ilgili pratik deneyimlerinden” (Eagleton, 1997: 199).

Hall’a göre (1988a: 3) yeni siyasal strateji dönemin İşçi Partisi düşüncesini yansıtan “dar ve seçim endeksli bir siyasal mücadele anlayışı” ile “geniş bir alana yayılmış, çok yönlü ve hegemonik bir ‘manevra savaşı’” arasındaki zıtlıktan hareket edecektir. Hall’un ve parçası olduğu sol geleneğin hareket noktası ‘genişletilmiş bir siyasal’ (*the political*) kavrayışıdır –ki kültür ve kültürel alan kavramları bu algının ayrılmaz parçalarıdır (Hall, 2010: 187). Hall’a göre, cevaplamamız gereken soru “Thatcherizme özgü olan belirli düşünme, hissetme ve hesaplama biçimlerinin” hangi mekanizmalar eşliğinde “sıradan insanların yaşamlarına maddi ve ideolojik güçler olarak girebildiğidir” (Hall, 1988a: 6). Ancak bu şekilde Yeni Sağ iktidarın tabi sınıfların rızasını nasıl devşirdiğini anlayabiliriz. Burada bir iki noktanın altını özellikle çizmemiz gerekiyor: İlk olarak, hegemonya, basitçe ‘ideolojik-politik ittifak’ ile özdeşleştirilemez. Gramsci’nin *Hapishane Defterleri* öncesinde hegemonya üzerine ilk formülasyonlarda bile basit sınıfsal ittifak fikrinin ötesine geçmeye çalışmaktadır. İtalya’da Kuzeyin işçi sınıfı ile Güneyli köylülük arasında gerçekleşecek sınıf ittifakı devlet iktidarını burjuvazinin elinden alacaktır (Gramsci 1978: 3). Gramsci hâlâ Leninist ittifak sorunsalının içerisinde kalmakla birlikte bu erken dönem yazılarında “proletaryanın yönetici sınıf olabilmek için kendini tüm korporatizm kalıntılarından, her türlü sendikalist önyargıdan ve tortudan sıyırması gerektiğini” vurgulamaktadır (1978: 6).

Hapishane Defterleri’nde ise artık sorun sınıf ittifakı kavramı çerçevesinde tartışılmamaktadır. Hegemonya artık bir mozaik olarak düşünülmez, bir ‘kolektif irade’nin ortaya konması anlamına gelir. Buci-Glucksmann’ın vurguladığı üzere Gramsci’nin hegemonya kavramını oydaşma ya da meşrulaştırma gibi kavramlarla karıştırmamak gerekir: “aslında hegemonya ne ideolojiye ne de farklı toplumsallaşma türlerine indirgenebilir. Hegemonya öncelikle *bir siyasal prensip ve bir tür stratejik liderliktir*” (1982: 117-118). Mouffe de benzer şekilde Gramsci’nin hegemonya analizinde “sınıflar arasında araçsal bir ittifakın” değil “ileri bir sentezin” yaratılmasının söz konusu olduğunu vurgular (1979: 184). Buradan hareketle hegemonya basit bir “rıza devşirme” süreci olarak ele alınamaz. Bir başka deyişle, hegemonya egemen sınıfların kendi sınıfsal projelerini tabi sınıfla ‘dayattığı’ ve bu sınıfların desteğini aldığı sıfır toplamlı bir oyun olarak ele alınamaz. Gramsci için de, Hall için de hegemonya “hiçbir zaman nihai olarak kazanılmayan” bir mücadeledir; yeniden ve yeniden kazanılmayı gerektirir ve sürekli bir müzakere, içirme ve taviz sürecine işaret eder (Procter, 2004: 26). Çünkü ideolojik mücadele taraflardan birinin ideolojik çerçevesinin diğerinin yerini alması şeklinde ilerleyen bir süreç değildir. Gramsci, “tıpkı filler gibi savaşan, önceden oluşturulmuş bloklar –o tarafta onlar bu tarafta biz– arasındaki mücadele şeklinde” bir siyaset anlayışını reddeder ve bunun yerine,

“siyasetin özellikle modern bir sınıf demokrasisinde daima farklı konumlar arasında yapılandırılmış bir alanda yapılan bir mücadele olduğunu savunur. Sorun bir konumlar dizgesinin diğerini ne zaman yok edeceği değil, herhangi bir anda oyunun durumunun, güç ilişkilerinin, aralarındaki güç dengesinin ne olduğudur” (Hall, 1997: 98).

Stuart Hall “medya çalışmalarında baskı altında tutulmanın geri dönüşü” derken tüm bu tartışmaların medyanın toplumsal iktidar ilişkilerinin kuruluşunda ve yeniden üretiminde oynadığı role vurgu yapmaktadır. Yukarıda bahsi geçen kaygılar ve vurgular özellikle 1970’lerle birlikte iletişim çalışmaları alanında merkezi bir konum edinecektir.

2. İDEOLOJİ, KÜLTÜR VE İLETİŞİM

Stuart Hall kitle iletişimi araştırmalarında 1940’lı yıllarda başlayarak 1960’lara kadar hâkimiyetini koruyan ‘anadamar’ (*mainstream*) Amerikan davranışçı yaklaşımdan ‘eleştirel’ yaklaşıma geçişi önemli bir dönüm noktası olarak ele alır. Hall’a göre iki yaklaşım arasında teorik perspektifleri ve siyasal yaklaşımları açısından derin bir uçurum mevcuttur. “Anadamar’dan ‘eleştirel’ perspektiflere kaymayı karakterize etmenin en basit yolu, bu değişikliği özünde davranışsal bir perspektiften ideolojik bir perspektife doğru yapılan bir hamle olarak göstermektir” (Hall 1999a: 78). Hall’a göre eleştirel yaklaşım, anadamar iletişim çalışmalarının kısıtlılıklarını aşmak için verimli bir çerçeve sunmaktadır. Peki, ‘anadamar’ yaklaşımın kısıtlılıkları ya da Hall’un deyişiyle ‘bunalımından’ ne anlamalıyız?

İlk olarak, Hall’a göre, başat yaklaşıma hâkim olan katı bireycilik bu akımın epistemolojik ve kuramsal açıdan az gelişmiş bir çerçeve arz etmesine sebep olur. Hall’un bahsettiği, “bu paradigmanın anlamlandırma, anlam, dil ve simgeleştirmeye ilgili konuları sürekli olarak sözde bir “bilimcilik” adına haklılaştırarak kaba saba davranışçı göstergelere dönüştüren bir tür sistemli davranışsal indirgemecilik eğilimidir” (1997: 82). İkincisi, kendi ayakları üstünde duran bir iletişim bilimi oluşturma iddiası başat yaklaşımı toplum bilimlerinin tarihsel ve kavramsal birikiminden soyutlamış ve yoksun bırakmıştır. Üçüncü önemli kısıtlılık ise başat yaklaşımın “‘iletişim’e atfedilen süreçleri, kurumları ve etkileri, modern iletişim sistemlerinin ayrılmaz derecede gömülü olduğu daha geniş toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapılardan ayırarak tanımlama yönünde[ki]” çabasıdır (1997: 83).

Stuart Hall ile özdeşleşmiş Birmingham Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Merkezi bünyesindeki Medya Grubu’nun kalkış noktası anadamar yaklaşıma yöneltilen bu eleştirilerdi. Stuart Hall, Medya Çalışmaları Grubu’nun kurulduğu ilk günlerdeki araştırma gündemini ve amaçlarını şu şekilde özetler.

“İlkin, Medya Çalışmaları –medya içeriğinin tetikleyici olarak görüldüğü ve fazlaca davranışsal bir ton taşıyan bir tür etki-tepki modeli kullanan– ‘doğrudan etki’ modelleri ile bağını kopardı; bunun yerine genel bir biçimde medyanın ‘ideolojik’ rolü olarak tanımlanabilecek bir çerçeveye yaslandı... İkinci

olarak, medya metinlerini anlamın 'saydam' taşıyıcıları olarak gören yaklaşıma meydan okuduk ve dikkatimizi bu metinlerin dilsel ve ideolojik yapılarına yönelttik... Üçüncüsü, geleneksel araştırmada sıkça rastlanan edilgen ve farklılaşmamış 'izleyici/dinleyici' kavramları ile bağımızı kopardık... Dördüncü olarak, medya ve ideoloji meselesi medyanın *egemen* ideolojik tanımlar ve temsillerin dolaşımı ve pekişmesinde oynadığı rol sorusuna yöneldi" (2005b: 117-118).

Eleştirel paradigma yekpare bir bütünlük sergilemese de temelde bu kaygılar etrafında örgütlenmişti. İdeoloji, dilbilim ve göstergebilimde yaşanan gelişmeler eleştirel paradigmanın epistemolojik ve kuramsal dayanaklarını oluşturmaktaydı. Eleştirel kuramın Stuart Hall gibi 'komple' kuramcıları ise medya analizini bir bütün olarak toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşümün içerisine yerleştirmekteydi. Stuart Hall'un Kültürel Çalışmalar Merkezi'ndeki çalışma arkadaşları ile kaleme aldığı *Policing the Crisis* (1978) bu türden bir çabanın ürünüdür ve hâlâ medya ve ideoloji ilişkisi üzerine girilecek herhangi bir sorguda ilk uğrak noktalarından biri olma özelliğini korumaktadır. Haberlerin ve haber metinlerinin üretiminden hareket eden çalışma İngiltere'de 1970'lerin sonuna doğru iktisadın, siyasetin, devletin, "siyasal meşruiyet, toplumsal otorite, liderlik, sınıf savaşımı ve direnişi biçimlerinin" ve son olarak da ideolojinin yaşadığı bunalımın analizini merkeze yerleştirir (Hall, 1988a: 30-35). *Policing the Crisis* vardığı ufuk açıcı sonuçlar bir yana, medya eleştirisinin toplumsal ilişkiler bütününden ayrı yürütülemeyeceği ve yürütülmemesi gerektiği konusunda önemli bir uyarı niteliğindedir.

Yukarıdaki uzunca alıntıda vurgulanan önemli noktalardan biri ise iletişim sürecinin nasıl ele alınması gerektiği ile ilgilidir. Ünlü "Kodlama/Kodaçımı" (Encoding/Decoding) (2006) çalışmasında Hall, kitle iletişim çalışmalarını uzunca bir süre meşgul etmiş olan lineer iletişim modeline bir alternatif geliştirmeye çalışır. Bu alternatif, yukarıda ideoloji, dil ve söylem üzerine yürüttüğümüz tartışma ile yakından alakalıdır. "Gönderen-mesaj-alıcı" döngüsü içerisinde "tamamen saydam bir iletişim" düşüncesinden hareket eden lineer iletişim modeli, Hall'a göre meseleyi kavramakta yetersiz kalmaktadır. Hall bunun yerine mesajın üretim ve tüketim süreçlerinin sorunsallaştırılması gerektiğini önerir. Burada 'gönderen-mesaj-alıcı' döngüsünün yerini, Marx'ın ana hatlarını *Grundrisse* ve *Kapital*'de ortaya koyduğu meta üretimi modelini andıran, "birbirleri ile alakalı ama birbirlerinden farklı uğrakların –üretim, dolaşım, dağıtım/tüketim, yeniden üretim– eklemlenmesi" alır (Hall, 2006: 163). Hall bu şekilde hem anlamın (medya mesajı) kuruluş sürecinin saydam, sabitlenmiş ve garantili bir süreç olmadığını vurgular; diğer yandan da seyirciyi gönderilen mesajı basitçe soğuran edilgen özneler olmaktan kurtarır. Burada söz konusu olan şey düz-anlamlı mesajların şifresinin seyirci tarafından birebir kırıldığı, buna karşılık yan-anlamlı denem ifadelerin farklı yorumlara tabi tutulduğu saptaması değildir. Bu iki tür ifade arasında sadece analitik bir ayrım olduğunu söyler Hall. Düz-anlam, bırakın ideolojik alanın dışında olmayı, "normalleşme"

ya da “doğallık” etkisi adını verebileceğimiz en güçlü ideolojik kısa-devrenin semptomudur. Bir başka deyişle ‘ideolojik olmadığı’ iddia edilen okuma ve tüketme biçimi, –Hall’un sınıflandırmasına göre *baskın-hegemonik kod*– olası alımlama konumlarından sadece biridir (2006: 171). Bunun yanı sıra kabul ve ret öğelerinin bir karışımını bulabileceğimiz bir ara kod –*müzakereli*– ve son olarak da verilmeye çalışılan mesajı tümüyle başka bir çerçeveye yerleştirme olarak tanımlayabileceğimiz *muhallif kod* da diğer alternatiflerdir (Hall, 2006: 172-173).

Michèle Barrett (1998: 269-270) Hall’un ideoloji ve kültürel çalışmalar alanına yaptığı katkıları tartıştığı yazısında Hall’un “Kodlama/Kodaçımı” çerçevesinin sadece televizyon ya da medya çalışmaları ile kısıtlı olmadığını, bir bütün olarak kültürel çalışmaların gündemini belirlediğini söyler. Barrett’e göre “Kodlama/Kodaçımı” modeli iktidar olgusunu medya çalışmalarının kalbine yerleştirilmesi açısından ayrıca önemlidir. Mesaj ve mesajın deşifre edilmesi sürecinin, ya da anlam üretim ve tüketim süreçlerinin toplumsal iktidar ilişkilerinden bağımsız ele alınamayacağını vurgular. İktidar kavramını kültürel süreçlerin merkezine yerleştiren Hall, kültürün kendisini iktidarın ayrılmaz bir parçası olarak ele alarak verimli bir çerçeve sunar (Barrett, 1998: 270).

Buraya kadar Hall’un çerçevesinde kültür ile toplumsal iktidar ilişkilerinin kuruluşu ve yeniden üretimi arasında derin bir bağlantı olduğunu gördük. Barrett’in de belirttiği gibi, büyük ölçüde Hall’un çalışmaları etrafında şekillenen kültürel çalışmalar disiplini uzunca yıllar bu öngörü ile hareket etmiş ve kültürel alanın dinamik doğası üzerine birçok tartışma yürütmüştür. Hall kültürel çalışmalar disiplinine hâkim olmuş yaklaşımları ve bu yaklaşımlar etrafında örgütlenen ikili karşıtlıkları sorgulamıştır. Özellikle yapısalcılık-kültürcülük ve yüksek kültür-popüler kültür ikilikleri bunların başında gelir.

Kültürel çalışmalar alanının kökleri Richard Hoggart, Raymond Williams ve E. P. Thompson’un çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Hall’a (2005a: 16-17) göre bu yazarların ortak noktaları savaş-sonrası İngiliz toplumsal formasyonunu anlamaya yönelik, uzun tarihsel aralıklarda yaşanan dönüşümleri ele alan ve kültürel alanın özgünlüğünü ve önemini vurgulayan çalışmalara imza atmalarıydı. Örneğin, Hall’a göre, E. P. Thompson’un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı ufuk açıcı çalışması ‘kültür’ü sınıfı oluşturan kolektif deneyimler olarak ele almaktaydı. “Kitap, kültürü ‘toplumsal var oluş’ ve ‘toplumsal bilinç’ arasındaki diyalektiğe yerleştirmektedir ve böylelikle emek çalışmalarına hâkim olan ekonomik belirlemci ve kurumsal yaklaşımınla bağını koparmaktaydı” (Hall, 2005a: 19).

Adı geçen figürler Richard Johnson tarafından kültürcü paradigmanın temsilcileri olarak adlandırıldılar (Procter, 2004: 38). Bu isimlerin hepsi Marksist olmasa da Marx’ın eserleri ve Marksizmle eleştirel bir diyalog içerisinde olmuşlardır. Örneğin Williams’ın yazılarında yoğun bir Marx etkisi ile Marx eleştiri-

sini yan yana bulmak mümkündür. Özellikle Marksist kültürel analizde merkezi bir yeri olan (belirleyen) altyapı- (belirlenen) üstyapı analizini eleştirel bir şekilde irdeler. Williams'a göre altyapı-üstyapı analizi (i) altyapıyı salt donuk bir teknik/ekonomik şey olarak ele alması, (ii) üstyapıyı altyapı tarafından belirlenen ve altyapıdan tümüyle ayrıksı bir alan olarak kavraması ve (iii) belirleme kavramına gerektiğinden fazla anlam yüklemesi sebebiyle yetersizdir. Bunun yerine Williams altyapıyı "insanların gerçek toplumsal ve ekonomik ilişkiler içerisindeki temel çelişkiler ve çeşitlilikler içeren ve bu yüzden de sürekli dinamik bir süreç arz eden aktiviteleri" olarak kavramaya çalışır (Williams, 2005: 34). Bu çerçevede belirleme kavramı da daha az iddialı bir şekilde ele alındığında anlamlı olacaktır. Böylelikle 'kültür' Marksizmdeki ikincil konumundan sıyrılacak ve başlı başına ele alınması gereken önemli bir etken olarak Marksist analizin ve siyasal programın gündemine girebilecektir. Williams'a göre ilk adım 'kültür' kavramının Marksizm içerisindeki dar ve sınırlı kullanımından vazgeçmek olacaktır:

"Tüm bu noktalarda Marksistler arasında 'kültür' teriminin kullanımında bir yetersizlik gözlemlenmektedir. Onların yazılarında 'kültür' genel olarak bir toplumun entelektüel ve imgesel ürünleri olarak kullanılır; bu 'üstyapının' zayıf kullanımı ile paralellik arz eder. Fakat toplumsal gerçekliğin tüm öğelerinin birbirleri ile bağlantılı olduğuna ve hareket ve değişime yaptıkları analitik vurgu düşünüldüğünde Marksistlerin mantıksal olarak 'kültür'ü bütün bir hayat biçimi, genel bir toplumsal süreç olarak almaları gerekmektedir" (Williams'tan aktaran Sparks, 1996: 74).

Hall'a göre Williams kültürü toplumların ortak deneyimlerini anlamlandırdıkları ve yansıttıkları mevcut tanımların toplamı olarak ele alır. Böylelikle 'kültür' kavramı demokratikleşmiş ve toplumsallaşmış olur; bir kültür olarak görülmektense sıradanlaşır. Buna ek olarak Williams'ın tanımı kavrama antropolojik bir anlam kazandırır: "bütün bir hayat biçimi olarak kültür" (Hall, 1981b: 21-22). Hall'a göre Williams genel olarak 'kurucu faaliyete' odaklanır; Marx'ın Feuerbach üzerine ilk tezinde dillendirdiği "duyusal insan faaliyeti, pratiği"ne. Bu çerçevede dâhilinde ideoloji ve kültürün de birbirlerine yaklaştıklarını görürüz.

Kültürcü paradigmanın bir diğer temsilcisi E. P. Thompson da Marksizmle Williams'inkine benzer bir ilişki kurmaktadır. Thompson, kaba Marksist akımlara sirayet etmiş teknolojik evrimcilik, indirgemeci ekonomizm ve örgütsel belirlenimciliği sert bir şekilde eleştirir (Hall, 1981b: 20). Aynı zamanda bir siyasal eylemci olan Thompson İngiltere solu içerisindeki Stalinist eğilimlere karşı insanların yaratıcı yanlarına vurgu yapan 'sosyalist bir hümanizm'i geliştirmeye çalıştı (Hall, 2010). Bu kaygı Hall ve kurucuları arasında yer aldığı *New Left Review* dergisi tarafından da sahiplenildi.

Thompson *İngiliz İşçi Sınıfını Oluşumu* (1966) adlı nefes kesici çalışmasına işçi sınıfının kendi oluşumunda mevcut olduğunu, güneş gibi, belli bir zamanda aniden ortaya çıkmadığını belirterek başlar. Thompson için sınıf klasik

Marksizmde olduğu üzere ne bir ekonomik terimdir ne de sosyolojik bir kategoridir. Thompson sınıfı bir “yapı” olarak ya da bir “kategori” olarak görmez; onun için sınıf insan ilişkilerinde ve insan ilişkileri ile olan, yaşanan, deneyimlenen bir süreçtir (1969: 9). Thompson tüm çalışma boyunca adım adım bu tarihsel süreçleri, gündelik yaşam deneyimlerini, kültürel gelenekleri ve alışkanlıkları araştırır ve bunların sınıf bilincinin ve sınıfın kendisinin oluşumundaki rollerini irdeler. Thompson tarihin oluşumunda öznenin oynadığı role ve bizatihi öznenin kendisinin oluşumuna özel bir yer ayırır. Daha sonra Cohen (2000: 73-77), Thompson’un deneyim vurgusunu *sınıf bilincinin olmadığı yerde sınıfı görmediği* iddiası ile eleştirecektir.

Görüldüğü üzere kültürcü paradigma kültürel ve toplumsal süreçlerin analizinde bu süreçlerin nasıl yaşandığı ve deneyimlendiği meselesine odaklanmaktadır. Sparks (1996: 79) bu paradigmayı “dışavurumcu hümanizm” olarak adlandırırken insan ve yaratıcı insan faaliyetine yapılan vurguya göndermede bulunmaktadır. Kültürel çalışmalar alanının ikinci ana akımı olan yapısalcılık ise failerin duysal faaliyetlerine yapılan vurgunun eleştirisi üzerine yükselecektir.

“Kültürcülükte deneyim, bilinç ve koşulların kesiştiği zemin –yaşananın alanı– iken; yapısalcılık ‘deneyimin’, tanım itibarıyla herhangi bir şeyin zemini olamayacağını, insanların koşullarını ancak kültür kategorileri, sınıflandırmaları ve çerçeveleri ile ‘yaşayabileceği’ ve deneyimleyebileceklerini iddia eder” (Hall, 1981b: 29).

Yapısalcı yaklaşım vurguyu deneyimden, deneyimin “yegâne varlık koşulu” olan yapıya kaydırır. Bu husus yapısalcı dilbilimin kurucusu Saussure’un bir yapı ve farklılıklar sistemi olarak dil (*langue*) ve dilin performatif yönü (*parole*) arasında yaptığı ayrıma kadar uzanır. Bu ayrım aynı zamanda “(i.) toplumsal olanı bireysel olandan, ve (ii.) *asli* olanı *ikincil* ve öyle ya da böyle *rastlantısal* olandan” ayırmaktadır (Saussure, 2007: 13-14). Yapısalcı kültür kuramı, dil ve ideoloji çalışmalarında yaşanan gelişme ile birlikte tekil eylemlerin anlamlı bir bütünlük oluşturmayacağını, ancak ve ancak yapının parçaları olarak anlam kazanabileceğini iddia etmekteydi. Bu sebeple tarihsel analizin yerini diyakronik analiz aldı ve failer yapının taşıyıcıları konumuna indirgendi (Hall, 1981b: 30). Bu çerçevede dâhilinde kültürcü paradigmanın fazlası ile önem verdiği ve kurucu bir rol atfettiği ‘deneyim’, otantik bir kaynak olmaktan ziyade artık yapının etkisi olarak ele alınacaktı.

Stuart Hall’un erken dönem çalışmaları -1950’ler ve 1960’lar– daha çok kültürcü paradigmanın etkilerini taşımaktadır (Procter, 2004: 39). 1970’lerle birlikte çalışmalarında yapısalcılık ve yapısalcı Marksizmin artan etkisi görülür. Hall, yapısalcılık ve kültürcülük arasında bir senteze gitmenin ya da bir uzlaşıya varmanın zor olduğunu belirterek ne yapısalcılığın ne de kültürcülüğün mevcut kuramsal sorunları çözmede tek başlarına yeterli olduğunu söyler (1981b: 30). Gramsci’nin “aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği” mottosu Hall için bu ikilikten kurtulma ile ilgili bir ipucu sunmaktadır. Bir yanda kısıtlar ve deneyim

için belirli bir matris sunan yapı; diğer yanda ise yaratıcı insan faaliyeti durmaktadır. Yapısalcılık güçlü bir ‘bütün’ algısına sahip olduğu ve ileri bir soyutlama düzeyine sahip olduğu için güçlüdür. Ama bu güç aynı zamanda her şeyi büyük harfle Teorinin insafına bırakma tehlikesini de içerisinde barındırmaktadır. Kültürcü paradigmanın deneyim vurgusu ise anlamlandırma ve ideoloji hususunda kültürcülüğün sessiz kalmasına yol açmaktadır. Buna karşılık kültürcü paradigma bilinçli mücadele ve inşa süreçlerine yaptığı vurgu ile dikkat çekmektedir. Hall bu iki yaklaşımın güçlü yanlarını Gramsci’nin çalışmalarında bulabileceğimizi; başka bir deyişle, Gramsci’nin halihazırda yapısalcılık-kültürcülük ikiliğini aşmamız için bize önemli ipuçları verdiğini iddia eder. Çünkü Gramsci bize “büyük oranda ‘bilinçdışı’ olan ve ‘ortak duyu’ya ait verili kültürel kategorileri, daha etkin ve organik ideolojilerle ilişkilendirmemizi sağlayan bir dizi rafine terim” sunmuştur (Hall, 1981b: 33).

Stuart Hall’un popüler kültür konusunu ele aldığı önemli çalışması ‘Popüler’in Yapı-Sökümü Üzerine Notlar’ (1981a) gerek Hall’un ideoloji kavramsallaştırması gerekse kültürel alana yaklaşımı açısından önemli ipuçları barındırır. Kavramın muhtelif tanımlarından hareket eden Hall, hiçbir tanımın popüler kültürün özgünlüğünü tam olarak yansıtamadığını iddia eder. Pazar temelli tanım ilk akla gelendir: ‘popüler’ denen şeyler insanlar onu satın aldığı, dinlediği, izlediği, tükettiği ve tümüyle tadını çıkardıkları için popüler sıfatını hak etmektedirler. Burada popüler kültüre aşağılayıcı bir yaklaşım söz konusudur. Tıpkı ideoloji-yanlış bilinç eşitliğinde olduğu gibi Hall bu yaklaşımı kitleleri kültürel ahmaklar olarak görmekle ve kültürel süreçlerin karmaşık doğasını kavrayamamakla eleştirir. Bu yaklaşımın tam karşısında yer alan, popüler olanı ‘gerçek işçi sınıfı’ kültürü ve direniş ile özdeşleştiren yaklaşım da kültürel alanda sürediren iktidar mücadelesini, hâkim kültürün popüler kültürü sürekli olarak bozup kendi hâkim kodları çerçevesinde yeniden inşa etmeye çalıştığı gerçeğini göremektedir (1981a: 233).

Popüler kültürün ikinci tanımı ise daha betimleyicidir –ki bu aşırı betimleyicilik Hall için sorun arz edecektir. Bu yaklaşıma göre popüler kültür halkın yapıp ettiklerinin tümüdür. Böylelikle, Hall’a göre ilk yaklaşımla karşılaştırıldığında daha akla yatkın ve kabul edilebilir gelen antropolojik bir popüler kültür tanımına ulaşırız. Lakin buradaki sorun, betimleyiciliğe ek olarak, halk ile halktan olmayan arasındaki ayrımı nasıl kuracağımızdır (1981a: 234).

Stuart Hall’un önerisi ise popüler kültürü dinamik bir mücadele alanı olarak görmektir. “Voloşinov’un gösterge üzerine söylediği şeyler,” der Hall, “kültürel formlar için de geçerlidir” (1981a: 235). Yani göstergeler üzerine sürediren sınıf savaşımı tüm anlamlandırma pratikleri için de geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında popüler kültür homojen bir bütünlük arz etmekten çok uzaktadır; içinde hem direniş hem kabullenme öğelerini; geçmişini ve geleceğinin nüvelerini; isyanı ve boyun eğmeyi; birbirleri ile çelişen, çatışan kültürel öğeleri bulabileceğimiz dinamik bir mücadele alanıdır. Bu, kültürel alanı sürekli bir savaş alanı

kılan kültürel mücadelenin diyalektiğidir –ki bu savaşın hiçbir zaman kesin kazananı olmaz, sadece ele geçecek ve kaybedilecek stratejik konumlar söz konusudur (1981a: 233).

SONUÇ

Stuart Hall'un, 1950'lerde başlayan entelektüel macerası boyunca çok farklı alanlarda ve farklı disiplinlerde eserler verdiğini görüyoruz. Hall'un hem ilgi alanlarında hem de kuramsal çerçevesinde, döneminin önemli tartışmalarıyla paralel bir şekilde, muhtelif kaymalar, dönüşümler saptamak mümkün. Lakin bununla birlikte bu uzun zaman aralığında Hall'un çalışmaları açısından değişmeyen birkaç noktanın olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. İlk olarak Hall ilk çalışmalarından başlamak üzere toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanların karmaşıklığından hareket etmekte; tüm bu alanların tek bir belirleyene referansla anlaşılamayacağını iddia etmektedir. İkinci olarak, ideolojik ve kültürel alanların toplumsal formasyonda *ikincil* ya da *tali* değil, kurucu bir konumda olduklarını iddia etmiştir. Üçüncüsü, Hall birçok çalışmasında ikili karşıtlıkları sorunsallaştırmış, kültürel alanın siyah-beyaz ikiliğinde algılanamayacağını vurgulamıştır. Bir başka deyişle, Hall çalışmalarında kültürel alanın 'diyalektikliğine' yoğunlaşmış; kültürel alanla ilintili, kaynağı nereden gelirse gelsin 'özcü' açıklamaları reddetmiştir.

Stuart Hall'un temel amacı kültürel alanın karmaşık yapısını anlamamıza yardımcı olacak; hem tarihsel hem yapısal analizi mümkün kılacak; kültürel alanın içerisindeki çelişkileri arıza ya da istisna olarak değil, anlamlandırma faaliyetine içsel gerilimler olarak ele alacak bir çerçeve sunabilmektir. Bu kısa yazı bu çerçevenin yapıtaşlarını sunmaya çalıştı. Bunu yaparken de her biri ayrı tartışma konusu olan kuramsal sorunlara kısaca değinip geçti. Hall'un çalışmaları, açıklamaları, kullandığı kavramlar ve adı geçen farklı düşünürlerden "faydalanma" şekli elbette ki tartışmaya açıktır ve tartışılmalıdır da. Lakin bu yazı daha çok Hall'dan elenmesi gerekenlere değil, ondan neler alınabileceğine yoğunlaştı.

KAYNAKÇA

- Althusser, Louis (2001). "Ideology and Ideological State Apparatus." *Lenin and Philosophy and Other Essays*. B. Brewster (çev.). New York: Monthly Review Press
- Barrett, Michéle (1998). "Stuart Hall." *Key Sociological Thinkers*. Rob Stones (der.) içinde. New York: Palgrave
- Buci-Glucksmann, Christine (1982). "Hegemony and Consent: A Political Strategy." *Approaches to Gramsci*. A. S. Sassoon (der.) içinde. Londra: Writers and Readers. 116-127.
- Butler, Judith (1995). "Conscience Doth Make Subjects of Us All." *Yale French Studies*. 88. 6-26.
- Cohen, G. A. (2000). *Karl Marx's Understanding of History*. London: Clarendon Press
- Davis, Helen (2004). *Understanding Stuart Hall*. Londra: Sage
- Eagleton, Terry (1997). "Ideology and its Vicissitudes in Western Marxism." *Mapping Ideology*. S. Žižek (der.) içinde. Londra: Verso. 179-227.
- Erdoğan, Necmi (1993). "Metinlerarasılık, hegemonya ve siyasal alan." *Toplum ve Bilim*, 63. 40-57.
- Geras, Norman (1987) "Post-Marxism", *New Left Review*, 163. 40-82.
- Geras, Norman (1988) "Ex-Marxism without Substance", *New Left Review*, 169. 34-61.
- Gramsci, Antonio (1978). "Some Aspects of the Southern Question", *Selections from Political Writings (1921-1926)*. Q. Hoare (der.) London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, Antonio (2003). *Selections from the Prison Notebooks*, Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (der.). New York: International Publishers
- Hall, Stuart (1981a) "Notes on Deconstructing the Popular." *People's History and Socialist Theory*. R. Samuel (der.) içinde. Londra: Routledge. 227-239.
- Hall, Stuart (1981b) "Cultural Studies: Two Paradigms." *Culture, Ideology and Social Process*. T. Bennett v.d. (der.) içinde. Londra: Open University Press. 19-39.
- Hall, Stuart (1985) "Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates." *Critical Studies in Mass Communication*. 2(2), Temmuz. 91-114.
- Hall, Stuart (1988a). *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*. New York: Verso
- Hall, Stuart (1988b). "The Toad in the Garden: Thatcherism among the Theorists." *Marxism and the Interpretation of Culture*. C. Nelson ve L. Grossberg (der.) içinde. Chicago: University of Illinois Press. 35-75.
- Hall, Stuart (1996). "The problem of ideology: Marxism without guarantees." *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. Morley and Chen (der.) içinde. Londra: Routledge. 25-47.
- Hall, Stuart (1997) "İdeoloji ve İletişim Kuramı." *Medya, Kültür, Siyaset*. Süleyman İrvan (der.) içinde. Ankara: Ark. 79-99.

- Hall, Stuart (1999a). "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü." *Medya, İktidar, İdeoloji*. M. Küçük (der.) içinde. Ankara: Bilim ve Sanat. 77-127
- Hall, Stuart (1999b). "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki." *Medya, İktidar, İdeoloji*. M. Küçük (der.) içinde. Ankara: Ark. 199-245.
- Hall, Stuart (2005a). "Cultural Studies at the Centre: some problematics and problems." *Culture, Media, Language*. S. Hall vd. (der.) içinde. Londra: Routledge. 2-36
- Hall, Stuart (2005b). "Introduction to Media Studies at the Centre." *Culture, Media, Language*. S. Hall vd. (der.) içinde. Londra: Routledge. 104-110
- Hall, Stuart (2005c). "Recent developments in theories of language and ideology: a critical note." *Culture, Media, Language*. S. Hall vd. (der.) içinde. Londra: Routledge. 167-177.
- Hall, Stuart (2006). "Encoding/Decoding." *Media and Cultural Studies: Keywords*. D. Kellner ve G. Durham (der.) içinde. Blackwell. 163-174.
- Hall, Stuart (2010). "Life and Times of the First New Left." *New Left Review*. Ocak-Şubat. 177-196.
- Hall, Stuart, Lumpey, B. ve McLennan, G. (1985). *Siyaset ve İdeoloji: "Gramsci"*. S. Emrealp (çev.), Ankara: Birey ve Toplum.
- Hall, Stuart; Critcher, Chas; Jefferson, Tony; Clarke, John and Roberts, Brian (1978). *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. New York: Palgrave.
- İşür, Serpil Sancar (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge.
- Laclau, Ernesto (1985) *İdeoloji ve Politika*. H. Sarıca (çev.). İstanbul: Belge
- Laclau, Ernesto (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Times*. Londra: Verso.
- Larrain, Jorge (1979). *The Concept of Ideology*. London: Hutchinson.
- Larrain, Jorge (1996). "Stuart Hall and the Marxist Concept of Ideology." *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. Morley and Chen (der.) içinde. Londra: Routledge. 47-71.
- Marx, Karl (1997). *Kapital I*. Ankara: Sol
- Marx, Karl (2005). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Sevim Belli (çev.). Ankara: Sol.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1992). *Alman İdeolojisi*. Çev. Sevim Belli. Ankara: Sol.
- Mouffe, Chantal (1979). "Hegemony and Ideology in Gramsci." *Gramsci and Marxist Theory*. C. Mouffe (der.) içinde. Londra: Routledge and Kegan Paul. 168-205.
- Procter, James (2004). *Stuart Hall*. Londra: Routledge.
- Saussure, Ferdinand (2007). *Course in General Linguistics*. Çev. Roy Harris. Chicago: Open Court.
- Smith, Paul (1989). *Discerning the Subject*. Minneapolis: University of Minnesota Press

- Sparks, Colin (1996). "Stuart Hall, Cultural Studies and Marxism." *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. Morley and Chen (der.) içinde. Londra: Routledge. 71-103.
- Sparks, Colin (1989). "Experience, Ideology, and Articulation: Stuart Hall and the Development of Culture." *Journal of Communication Inquiry*, 13. 79-87.
- Sparks, Colin (1992). "Popular Journalism: Theories and Practice", *Journalism and Popular Culture*. Dahlgren ve Sparks (der.) içinde. Londra: Sage.24-45.
- Laclau, Ernesto and Mouffe, Chantal (1987) "Post-Marxism without Apologies", *New Left Review*, 166. 79-106
- Thompson, E. P. (1966). *The Making of English Working Class*. New York: Vintage Books.
- Volosinov, V. N (1986). *Marxism and the Philosophy of Language*. L. Matejka ve R. Titunik. Massachusetts: Harvard University Press.
- Williams, Raymond (1990). *Marksizm ve Edebiyat*. Çev. E. Tarım. İstanbul: Adam.
- Williams, Raymond (2005). *Culture and Materialism*. New York: Verso.
- Žižek, Slavoj (1989). *The Sublime Object of Ideology*. New York: Verso.
- Wood, Ellen Meiksins (1996). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge University Press: Cambridge
- Sayer, Derek (1987). *The Violence of Abstraction: The Analytic Foundations of Historical Materialism*. Basil Blackwell: Oxford